

Аўсейчык, У.Я. Абрад Дзяды на Лепельшчыне (па матэрыялах сучасных палявых даследаванняў) / У.Я. Аўсейчык // Лепельскія чытанні: матэрыялы IV навук-практ. канф. (Лепель, 17-18 верас. 2010 г.)/ рэдкал.: Я.А. Грэбень; А.У. Стэльмах. – Мн.: Медысонт, 2011. – С.176-182.

АБРАД ДЗЯДЫ НА ЛЕПЕЛЬШЧЫНЕ (па матэрыялах сучасных палявых даследаванняў¹)

Ул.Я. Аўсейчык

Ушанаванне памерлых продкаў з’яўляецца неад’емнай рысай кожнага грамадства. Як адзначаў вядомы англійскі этнолаг XIX ст. Э. Тайлар, “у календарых многіх народаў, колькі б гэтыя апошнія ні адрозніваліся паміж сабой па нацыянальнасці і ўзроўні цывілізацыі, можна аднолькава знайсці асобныя дні для святкавання ў гонар памерлых” [1, с. 273]. Безумоўна, гэта характэрна і для беларускага этнасу, хаця рэгіянальная спецыфіка і канфесійныя адметнасці наклалі свой адбітак на ўшанаванне продкаў. З ліку ўсіх памінальных дзён праваслаўных беларусаў асобнае месца займаюць Дзяды. Яны з’яўляюцца адной з самых архаічных і духоўна адметных традыцый беларускага этнасу. Гэтыя памінальныя дні ўласцівы толькі беларусам і часткова украінцам.

Дзяды – гэта свята народнага календара, якое звязана з памінаннем памерлых продкаў (“дзядоў”). Такія памінкі маюць яшчэ адну агульную назву – “радзіцельскія суботы”, паколькі адзначаюцца толькі на шостым дні тыдня – у суботу [2, с. 390]. Дзяды адрозніваюцца ад іншых каляндарных памінак тым, што ладзяцца дома, звычайна без наведвання могілак. Аднак, як паказваюць матэрыялы сучасных палявых даследаванняў, у некаторых частках Лепельшчыны да Дзядоў (асабліва Траецкіх і Дзмітраўскіх) прымеркавана наведванне могілак: “– *А Дзяды восеньскія?* – А, а Дзяды восеньскія тожэ на кладбішча ходзяць, убіраюць магілкі. А тады дома садзяцца за сталом памінаюць”². Паводле народных уяўленняў, у гэтыя дні душы памерлых продкаў спускаюцца на зямлю, каб паглядзець, як іх ушаноўваюць і прыходзяць у свае хаты на памінальную вячэру [3, с. 296].

Дзяды адзначаюцца некалькі разоў на год. Іх колькасць у асобных частках нават невялікага рэгіёну (у нашым выпадку тэрыторыя Лепельшчыны) не аднолькавая. У некаторых месцах рэгіёну яна дасягае 6 разоў на год. На Лепельшчыне ў розных лакальных традыцыях вядомыя

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку кандыдату філалагічных навук, загадчыку сектара этналінгвістыкі і фальклору Інстытута мовы і літаратуры НАНБ Т.В. Валодзінай за прадстаўленныя палявыя матэрыялы.

² Запісана студэнтамі ПДУ Шыпілам У., Протас М., Жолудзевай П. у 2007 г. ад Чэклін А.П., 1931 г. н. у в. Макараўшчына Лепельскага р-на.

Мясаедныя (мясапусная субота напярэдадні велікоднага паста), Радаўніцкія, Траецкія, Пятроўскія, Узвіжанскія, Пакроўскія, Дзмітраўскія Дзяды. У сучасны перыяд правядзенне, структура і ход памінавання на розныя Дзяды мала чым адрозніваецца паміж сабой. Адрозненні выяўляюцца звычайна толькі ў асартыменце страў на памінальным сталі: “Сматра якія Дзяды, калі посныя, то там усяго ладзілі, біз мяса”³. Самымі галоўнымі з гэтага шэрагу лічацца восеньскія (Дзмітраўскія) Дзяды, якія праваслаўнае насельніцтва рэгіёну адзначае найбольш урачыста. У беларусаў каталіцкага веравызнання падобныя памінаванні памерлых адбываюцца ў Задушны дзень (2 лістапада).

Дзяды прысвечаны памінаўню ўсіх памерлых продкаў роду. Аднак, як адзначаў беларускі этнограф А. Багдановіч, на Лепельшчыне яшчэ ў XIX ст. напярэдадні Дзядоў святкаваліся “Бабы” [4, с. 56]. Падобная сітуацыя назіралася і ў іншых рэгіёнах Беларусі [5, с. 33]. Абрадавы бок “Баб”, як пазначае даследчык, нічым не адрозніваўся ад “Дзядоў”, толькі страў на “Бабы” гатавалася менш [4, с. 56]. Існаванне асобна “Баб” і “Дзядоў” дае падставу меркаваць, што ў старажытныя часы ўшанаванне продкаў магло адбывацца ў два дні, у залежнасці ад полу памерлых. У сучасны перыяд на Лепельшчыне такой асаблівасці ўжо не назіраецца.

Напярэдадні Дзядоў адбывалася падрыхтоўка да свята. Старанна прыбіралі ў хаце, наводзілі парадак на панадворку. На Лепельшчыне яшчэ і сёння лічыцца абавязковым да памінальнай вячэры памыцца ў лазні. Сустрадаецца звычай пакідаць у лазні ваду і венік дзядам, якія, як лічыцца, прыйдуць туды мыцца: “Патом у бані мыліся. Перад Дзядамі, налівалі чыстай вады ў таз, венік апаласьнеш чыстай вадой і на таз паложыш. Эта дзядам, прыдуць мыцца”⁴. У некаторых частках Лепельшчыны нават адмыслова запрашалі дзядоў мыцца ў лазню: “Дажы як свякроў жыла, у бані мыемся ў суботу на дзяды, венік у тазік у ваду і свякроў усігда звала дзядоў. – Прама ў бані? – Прама ў бані. Каб мыцца ішлі”⁵.

Цэнтральнае месца ў памінаўні памерлых на Дзяды займае абрадавая вячэра, якая таксама мае назву “дзяды”. А сам працэс спажывання ежы падчас абрадавай вячэры на Дзяды на Лепельшчыне яшчэ і сёння захоўвае назву “дзедаваць”. Асартымент страў, якія гатаваліся на памінальны стол, у сучасны перыяд значна адрозніваецца, але, як лічыцца, на сталі абавязкова павінны быць рытуальныя стравы: “У нас клёцкі, куцця. Поліўка, яешня”⁶. На Лепельшчыне да цяперашняга часу на абрадавай вячэры падчас Дзядоў абавязковымі лічацца тры стравы: куцця, клёцкі (часам іх замяняюць блінамі) і поліўка [6, с. 223]. Колькасць страў на

³ Запісана Валодзінай Т.В. і Пшонка Т. у 2001 г. ад Жарнасек С.В., 1924 г. н. у в. Прудок Лепельскага р-на.

⁴ Запісана Валодзінай Т.В. у 2006 г. ад Крыцкай Н.Р., 1924 г. н. у в. Валова Гара Лепельскага р-на.

⁵ Запісана Валодзінай Т.В. і Боганевай А.М. у 2006 ад Крыцкай В.І., 1949 г. н. у в. Аношкі Лепельскага р-на.

⁶ Запісана Валодзінай Т.В. у 2006 г. ад Крыцкай Н.Р., 1924 г. н. у в. Валова Гара Лепельскага р-на.

памінальным стала звычайна залежыць ад дастатку сям’і, але сярод беларусаў Лепельшчыны яшчэ і сёння сустракаюцца меркаванні, што яна павінна быць няцотнай: “Сем ці пяць страў, каб няцотна, на стол ставілі”⁷.

Памінальная трапеза на Дзяды пачыналася з малітвы і рытуальнага запрашэння памерлых родзічаў на вячэру. Такая традыцыя фіксуецца і зараз сярод вясковага беларускага насельніцтва Лепельшчыны: “І цяпер завуць. Перакрысціцца, хто ўмеець “Отча наш” і казаць Дзяды-дзядочкі, хто паследні памёр, прыхадзіця і завіця ўсіх, хто ў мяне памёр – тата, мама, свякроў, свёкар, дзеці, адзін утануў, сёстры, усіх, з кім пазналіся, тых вядзіця”⁸. Першай рытуальнай стравой, з якой пачыналі святочную вячэру на Лепельшчыне была куцця, на сярэдзіне вячэры падавалі клёцкі, а завяршалі стол поліўкай: “– *Што перва елі?* – Кашу, а тады клёцкі, а тады поліўку”⁹. Аднак перш чым прыступаць да трапезы, лыжку ад кожнай стравы адкладвалі дзядам у асобную міску: “Сначала ім [дзядам – А. У.] куцці паложам, тады самі паядзім. Тады становім поліўку. Тожа перахрышчу і мяса ім палажу”¹⁰.

Абрадавая вячэра на Дзяды патрабавала вельмі строгай рэгламентацыі паводзін і выканання спецыфічных патрабаванняў. Асабліва гэта датычыць самой трапезы. Так, лічылася, што за памінальным сталом неабходна было паспрабаваць усе (ці хаця б рытуальныя) стравы, а ў некаторых месцах Лепельшчыны нават па тры разы. Невыкананне гэтага прадпісання пагражала тым, што тады будуць сніцца памерлыя: “Баба казала, даўней нада было поліўка, каша, клёцкі. Клёцкі дзяронья і з душами. А нада кажнай гэтай стравы па тры разы паспытаць. А то будзець сніцца, і дажа ты паспытаеш. І кашы, і клёцкі, і поліўкі”¹¹. Усе стравы накладвалі асобнай лыжкай, есці якой забаранялася: “Ложка была атдзельна. Ей накладалі яду і той ложкай ня елі. Ей толькі наліваць што”¹². Лічылася, што на Дзяды лыжкі трэба класці не так як звычайна, а “выемкай уніз”: “І ложки на Дзяды ні так клалі. Так кладзеш выемкай уверх, а то ўніз на Дзяды нада. І ясі так: зачарпнуў адзін раз, у рот узяў, а тады палажы ўніз выемкай”¹³. Такое ўяўленне, характэрнае не толькі для беларусаў Лепельшчыны, звязвалася з верай у тое, што на абрадавай вячэры прысутнічаюць дзяды, якія ў гэты час таксама ядуць. І калі пакласці лыжку як звычайна, то можна нават памерці [7, с. 124]. Піць на Дзяды было прынята з адной чаркі: “Адной жа чарачкай пілі, ня то што ціпер, нільзя

⁷ Запісана Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н. у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

⁸ Запісана Валодзінай Т.В. і Боганевай А.М. у 2006 г. ад Крыцкай В.І., 1949 г. н. у в. Аношкі Лепельскага р-на.

⁹ Запісана Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Буржынскай Н.К., 1918 г. н. у в. Завадзіна Лепельскага р-на.

¹⁰ Запісана Валодзінай Т.В. у 1998 г. ад Шамшура М.Ф., 1929 г. н. у Лепельскім р-не.

¹¹ Запісана Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Маляўка Г.С., 1930 г. н. у в. Завадзіна Лепельскага р-на.

¹² Запісана Валодзінай Т.В. у 2006 г. ад Крыцкай Н.Р., 1924 г. н. у в. Валова Гара Лепельскага р-на.

¹³ Запісана Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н. у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

чокацца”¹⁴. Хлеб на памінальнай вячэры, як адзначаюць рэспандэнты, нажом не рэзалі, а ламалі рукамі: “– *А ці клалі нож на стол?* – Ламаць нада было хлеб, і з цэлай буханкі”¹⁵. На Дзяды, як лічылася, нельга было падымаць тое, што ўпала са стала: “Мама гаварыла: хай, дзетачкі, звалілася, нільзя падымаць, можа, гэта дзідам”¹⁶.

Пасля заканчэння трапезы са стала нічога не прыбіралі, бо лічылася, што за стол на вячэру прыйдуць дзяды: “Са стала нічога не ўбіраецца. Як падзедаваеш, так і стаіць. Я ўсіх сазываю, яны прыйдуць, а стол голы. Назаўтра ўбіраем”¹⁷. Назаўтра тую ежу, якую адкладалі дзідам, аддавалі хатняй жывёле або адносілі на могілкі. “Са стала нічога ні прымалі. Кладзеш кажнай стравы на тарэлачку, а назаўтра што скаціне аддавалі”¹⁸. “Усім, хто памёр, адліваюць патрошачку, усім, і на таго, і на таго, усё ў місачку. А тады як на кладбішча пойдучь, пасыплюць таго патрошачку”¹⁹.

Як і ў іншыя памінальныя дні, на Дзяды існавала строгая забарона на хатнюю працу. Пры гэтым, як адзначаюць рэспандэнты, забарона датычыць толькі другой паловы дня (тэмпаральныя рамкі свята): “Дзяды – памінаюць памёршых, ну вот як ужо гавараць с абедна ўжо Дзяды, нічога ня робце, да абедна робяць, с абедна кашу вараць”²⁰. З іншага боку, гэты святочны час быў максімальна насычаны дзеяннямі рытуальнага (сімвалічнага) характару рознай скіраванасці (ачышчальныя і засцерагальныя дзеянні, падмацаванне здароўя, прадказання будучага, надвор’я і г.д.). Так, на Лепельшчыне на Дзяды казалі: “ешця клёцкі з малаком, тады летам камары ня будуць кусаць”²¹.

Дзяды, па меркаванню беларусаў Лепельшчыны, з’яўляліся даволі прыдатным часам для лячэння некаторых захворванняў. Сітуацыя часава-прасторавага “памежжа” (а фактычна адсутнасць гэтай мяжы, мяжы паміж “тым” і “гэтым” светам), якая характэрная для свята, адзначаецца магчымасцю ўзаемадзеяння са звышнатуральнымі сіламі, у тым ліку і магчымасцю звяртацца да іх за дапамогай пры лячэнні хвароб. У гэтым плане з ліку каляндарных святаў асабліва вылучаюцца памінальныя дні, якія былі “спецыяльна” прызначаныя для кантакту з памерлымі продкамі. Так, лічылася, каб пазбавіцца ад дзічоў, трэба было на Траецкія Дзяды ўзяць у рот куцці, потым выкінуць яе з рота, а затым пацерці ёй рукі і не адгукваючыся легчы спаць (в. Свядзіца Лепельскага р-на) [8, с. 324].

¹⁴ Запісана Валодзінай Т.В. у 1998 г. ад Шамшура М.Ф., 1929 г. н. у Лепельскім р-не.

¹⁵ Запісана Валодзінай Т.В. у 2006 г. ад Крыцкай Н.Р., 1924 г. н. у в. Валова Гара Лепельскага р-на.

¹⁶ Запісана Валодзінай Т.В. у 2006 г. ад Крыцкай Н.Р., 1924 г. н. у в. Валова Гара Лепельскага р-на.

¹⁷ Запісана Валодзінай Т.В. у 1998 г. ад Шамшура М.Ф., 1929 г. н. у Лепельскім р-не.

¹⁸ Запісана Валодзінай Т.В. і Пшонка Т. у 2001 г. ад Жарнасек С.В., 1924 г. н. у в. Прудок Лепельскага р-на.

¹⁹ Запісана Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Маляўка Г.С., 1930 г. н. у в. Завадзіна Лепельскага р-на.

²⁰ Запісана Мішыным П. І., Мішынай В.І., студэнтамі ПДУ Мілянцеем А. і Шыпілам У. у 2007 г. у в. Губіна Лепельскага р-на.

²¹ Запісана Валодзінай Т.В. у 1999 г. ад Якубоўскай Э.Б., 1937 г. н. у в. Гадзіўля Лепельскага р-на.

Такім чынам, як сведчаць матэрыялы сучасных палявых даследаванняў, абрад Дзяды на Лепельшчыне захаваў даволі багата традыцыйных элементаў, многія з якіх маюць даволі архаічны характар. Разам з тым, у гэтай частцы духоўнай культуры праяўляюцца некаторыя рэгіянальныя асаблівасці, што, такім чынам, яшчэ раз падкрэслівае пэўную адметнасць традыцыйнай народнай культуры беларусаў Лепельшчыны.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Тайлар Э.Б. Первобытная культура: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
2. Сысоў У.М. 3 крыніц спрадвечных. – Мн.: Выш. шк., 1997. – 415 с.
3. Никифоровский Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи... Витебской Белоруссии. – Витебск: Губерн. Типо-Литограф., 1897. – 307 с.
4. Богданович А.Е. Пережитки древнего мирозерцания у белорусов. Этнографический очерк / Репринт. изд. – Мн.: Беларусь, 1995. – 186 с.
5. Васілевіч У.А. Беларускія жалобныя абрады і галашэнні // Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / Рэд.кал. А.С. Фядосік (гал.рэд.) і інш.; Укладанне тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; Артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – С. 5-59.
6. Пшонка Т.М. Асаблівасці выкарыстоўвання традыцыйнай ежы ў святах народнага календара Лепельшчыны // Народная культура Віцебшчыны: матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі “Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт устаноў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый”, 26-27 мая 2005 г.: [прысвяч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага] / рэдкал. Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ” імя П.М. Машэрава, 2007. – С. 219-224.
7. Толстой Н.И. Перевоорачивание предметов в славянском погребальном обряде // Исследования в области балто-славянской духовной культуры: (Погребальный обряд). – М.: Наука, 1990. – С. 119-128.
8. Народная медицина: рытуальна-магічная практыка / Уклад., прадм. і паказ. Т.В. Валодзінай; навук. рэд. А.С. Ліс. – Мн.: Бел.навука, 2007. – 776 с.

Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў, грант № ГБ-0729.